

УДК [[327:341.222]:314.15](4)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.64.63>

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ІДЕЇ ВІДКРИТИХ КОРДОНІВ У ЄВРОПІ В КОНТЕКСТІ МІГРАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Олександра Федунь

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин,
кафедра європейських та регіональних студій
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3182-0725>*

Наталія Папіш

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
факультет міжнародних відносин,
кафедра європейських та регіональних студій
вул. Січових Стрільців, 19, 79000, м. Львів, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-4738-6580>*

У статті досліджено геополітичні аспекти виникнення та концептуалізації ідеї «Європи без кордонів» через призму зміни політико-правових підходів у другій половині ХХ ст. до їх ролі та функцій. Формування нової парадигми кордонів зумовлене відходом від традиційного їх розуміння як інструменту розмежування та захисту до адаптивного трактування як зони співробітництва, мобільності та взаємної довіри між державами. Відкритість кордонів стала функціональною необхідністю для поглиблення економічної інтеграції. Підкреслено, що з розвитком євроінтеграції абстрактне уявлення про вільне пересування без бар'єрів переросло в обґрунтовану концепцію відкритих кордонів, яка спочатку була втілена в рамках Шенгенської угоди, а згодом інтегрована в право та політику Європейського Союзу. Істотні відмінності між внутрішніми та зовнішніми кордонами ЄС офіційно закріплені в низці нормативно-правових документів, у яких визначено подвійний режим їх функціонування, що полягає у свободі пересування всередині та спільній відповідальності за охорону зовнішніх меж. На основі критичного аналізу розглянуто низку міграційних викликів, що актуалізувалися після найбільшої хвилі розширення ЄС на схід. Зазначено, що вперше відновлення раніше скасованих перевірок у Шенгенському просторі було зумовлене масовими потоками біженців і нелегальних мігрантів унаслідок подій, пов'язаних з Арабською весною 2011 р. Відтоді активізувалися дискусії про обмеження відкритості кордонів з акцентом на збереженні мобільності, але не на втраті контролю. Подальше посилення міграційного тиску внаслідок криз 2015–2016 рр., 2021 р., а також російсько-української війни 2022 р. призвело до внутрішніх суперечок і послаблення взаємної довіри всередині ЄС. Тимчасові внутрішні прикордонні перевірки в межах Шенгенської зони стали частішими та тривалішими, на окремих ділянках побудовані фізичні укріплення, що засвідчило часткове повернення до бар'єрної функції кордонів після періоду їх лібералізації та відкритості. Зроблено висновок, що нові геополітичні виклики європейській безпеці, зумовлені міграційними кризами, прискорили процеси ребордерингу в європейському просторі, призвели до зміни риторики від «Європи без кордонів» до Європи з контрольованими кордонами.

Ключові слова: кордони, бар'єри, міграція, Європейський Союз, інтеграція, Шенгенська зона.

Постановка проблеми. Геополітичні тенденції в Європі після Другої світової війни спричинили формування нової парадигми кордонів. Вона виникла на основі кардинального перегляду концепту, функцій і стратегічного значення державних кордонів. Зміна

© Федунь О., Папіш Н., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

парадигми зумовлена поступовим переходом від класичного (вестфальського) розуміння кордону як фіксованої лінії, інструменту розмежування та захисту до гнучкого (поствестфальського) трактування, що ґрунтується на функціональному й консенсусному підходах. У сучасному дискурсі кордони в Європі розглядаються не лише як лінії розмежування, а як фільтри або зони співробітництва, мобільності та взаємної довіри. Режим прикордонного контролю набуває динамічного характеру, змінюючись залежно від політичних, економічних, безпекових та інших умов, що визначають інтенсивність і формат взаємодії держав.

Вагомим здобутком європейської інтеграції виявилось формування спільного простору свободи, безпеки та справедливості без внутрішніх бар'єрів, що стало практичним втіленням ідеї «Європи без кордонів» (Europe without frontiers). Лібералізація режиму внутрішніх кордонів в умовах розширення ЄС, особливо на схід у 2004 р., супроводжувалася потребою в посиленні охорони та безпеки зовнішніх кордонів. Відтоді перед Євросоюзом постала проблема вразливості ідеалізованого спільного простору свободи до масштабних викликів, як-от міграційна криза 2015–2016 рр., пандемія COVID-19, криза на кордоні з Білоруссю та російсько-українська війна. Тому ідея «Європа без кордонів» все частіше зазнає критики та поступається місцем новим практикам тимчасового відновлення контролю й закриття кордонів, що формально суперечить свободі пересування. Оскільки на сучасному етапі зростає геополітична напруженість і посилюється нестабільність у Європі та світі, політика відкритих кордонів потребує оновлення з урахуванням актуальних викликів і потенційних загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику відкритих кордонів у Європі ґрунтовно висвітлили у своїх працях багато зарубіжних авторів. Історичні та концептуальні аспекти формування ідеї «Європи без кордонів» розкрили В. Волтерс, Х. ван Хутум, І. Стенлі-Беккер, Дж. Г. Каренс, К. Джонсон, К. Меконнен, Дж. Райлі та ін. Актуальні проблеми, які виникають на внутрішніх і зовнішніх кордонах ЄС у контексті сучасних загроз вільному пересуванню, зокрема пов'язаних із міграцією, тимчасове відновлення практики прикордонного контролю в Шенгенській зоні досліджували С. Гесс, Л. О'Дауд, Р. Джонс, К. Думбрава, Л. Караманіду, Б. Карстенс, Б. Каспарек, С. Лене, Г. Лутц, А. Макаричев, Й. Петтерссон Фюрст, А. Сібольд, М. Чекорулі, Ф. Шиммельфенніг та ін.

Об'єктом дослідження вітчизняних науковців, а саме Л. Костюк, І. Лопушинського, О. Малиновської, Р. Плюща, В. Філіппової, О. Щербанюк та ін., виступають переважно міграційні процеси в Європі, які мають різні наслідки, зокрема впливають на повернення до контрольованих кордонів.

Проте поза увагою як іноземних, так і українських учених залишається дослідження геополітичних аспектів формування та переосмислення ідеї відкритих кордонів у європейському просторі, зважаючи на сучасні виклики, як-от міграція та її наслідки.

Мета статті – з'ясувати концептуалізацію ідеї відкритих кордонів у Європі та визначити вплив міграційних викликів на її геополітичне переосмислення відповідно до динаміки інтеграційних процесів і зростання безпекових загроз.

Методика дослідження. Під час дослідження використано низку методів наукового пізнання, зокрема історичний, порівняльний, аналізу, синтезу та ін. За допомогою історичного методу вивчено генезу ідеї «Європи без кордонів» та її концептуальний розвиток на різних етапах євроінтеграції. Застосування контент-аналізу нормативно-правових актів, як-от установчі договори ЄС, Шенгенська угода та ін., дав змогу виокремити істотні відмінності між внутрішніми і зовнішніми кордонами ЄС, простежити інтеграцію концепції відкритих кордонів у законодавство Євросоюзу. Метод аналізу використано для дослідження низки міграційних криз та їх впливу на зміну підходів до відкритості кордонів.

Метод синтезу дав змогу поєднати результати аналізу геополітичних змін, міграційних процесів і нормативно-правових засад функціонування кордонів у Європі, що допомогло сформуванню цілісного уявлення про трансформацію ідеї відкритих кордонів.

Результати дослідження. У другій половині ХХ ст. у державах Західної Європи відбувалася переоцінка геополітичної ситуації, що вплинуло на формування стратегії повільного розвитку. Глибинна трансформація політичних наративів призвела до переходу від класичної геополітики конфронтації, ізоляції та розмежування до новітньої моделі співіснування на засадах відкритості, взаємовигідного співробітництва та спільної безпеки. Упродовж еволюції процесу європейської інтеграції поступово змінювалися концептуальні підходи до кордонів між державами, їх функціональної ролі та міжнародно-політичного значення. Прагнення політиків провідних держав Європи забезпечити мир і стабільність на континенті, щоб уникнути в майбутньому нових воєн і збройних конфліктів, зумовило потребу в пошуку оптимальних шляхів для налагодження тісної економічної та політичної взаємодії між країнами. Це спонукало до сприйняття кордону не як бар'єра, а як інструменту багатостороннього співробітництва та стабільності.

Об'єднання Європи після підписання Римських договорів (1957) розпочалося зі створення умов для спільного ринку Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), головним завданням якого було скасування перешкод вільному пересуванню людей, товарів, послуг і капіталу між державами-членами. Його формування завершилося запровадженням Митного союзу (1968) як етапу євроінтеграції, що на практиці означало усунення митних перевірок на внутрішніх кордонах для товарів, встановлення єдиного митного тарифу щодо третіх країн. На той період внутрішні кордони в межах ЄЕС перестали слугувати маркером геополітичного поділу, проте вільний рух осіб залишався обмеженим, паспортна перевірка здійснювалася для їх ідентифікації з міркувань безпеки та міграційного контролю.

Таким чином, на ранніх етапах інтеграції після створення Європейських Співтовариств у 1950–70-х рр. не йшлося про повне скасування прикордонного контролю між державами-членами в сучасному розумінні. Однак усунення митних перевірок, втілення принципу вільного руху й послідовна політика поглиблення інтеграції створювали сприятливі передумови для просування ідеї відкритого та безпечного простору без бар'єрів. Незважаючи на часткову лібералізацію, контроль за переміщенням осіб на внутрішніх кордонах зберігався. Це послаблювало економічну ефективність спільного ринку, тому зростала потреба в гармонізації національних політик щодо мобільності та прикордонного регулювання.

У 1980-х рр. визначальним кроком на шляху до практичної реалізації ідеї відкритих кордонів у Європі стала міжурядова ініціатива п'яти держав ЄЕС, які підписали Шенгенську угоду 1985 р. (чинна з 1995 р.) та Конвенцію про її застосування 1990 р. Ці документи регламентували повне скасування перевірок на спільних кордонах і впровадження єдиних правил перетину зовнішніх рубежів Шенгенської зони, включно з вимогами до візового режиму, прикордонного контролю, налагодженням тіснішого співробітництва між правоохоронними органами держав.

Геополітичне переосмислення цивілізаційного й міжнародно-політичного значення кордонів для регіональної стабільності на континенті відповідало основним положенням установчих договорів Європейського Союзу. Наприклад, метою Єдиного Європейського Акту (ЄСА), ухваленого 1986 р., було створення спільного ринку до 1992 р. У ст. 8а підкреслено: «Внутрішній ринок повинен являти собою простір без внутрішніх кордонів, у якому, відповідно до положень даного Договору, забезпечується вільний рух товарів,

осіб, послуг і капіталу» [1]. Також у Маастрихтському Договорі про Європейський Союз (1992) у ст. 3 § 2 зазначено: «Союз пропонує своїм громадянам простір свободи, безпеки та справедливості без внутрішніх кордонів, на яких забезпечується вільне пересування людей у поєднанні з відповідними заходами щодо зовнішнього прикордонного контролю, надання притулку, імміграції та боротьби зі злочинністю» [2].

Головним політико-правовим інструментом інтеграції шенгенського доробку (Schengen acquis) в законодавство Європейського Союзу став Амстердамський договір 1997 р. (набув чинності 1999 р.). Відтоді компетенції у сфері прикордонного контролю, візової політики та співробітництва з питань безпеки передали наднаціональним інституціям. Тож шенгенські положення стали частиною правового надбання Євросоюзу (acquis communautaire). Тому держави-члени, що приєдналися до Шенгенської угоди, зобов'язалися імплемувати їх у національне законодавство та спільно або за узгодженими правилами посилювати контроль на зовнішніх кордонах.

Щодо правових аспектів функціонування простору свободи, безпеки та правосуддя Європейського Союзу (Area of freedom, security and justice), то найбільші зміни, які враховують міграційні виклики, започатковані згідно з Лісабонським договором 2007 р. Він закріпив інституційні реформи та розширив повноваження ЄС у сфері прикордонного контролю, політичного притулку й захисту біженців і переміщених осіб [3].

Таким чином, істотні відмінності між внутрішніми і зовнішніми кордонами ЄС, подвійний режим їх функціонування, що полягає у свободі пересування всередині та спільній відповідальності за охорону зовнішніх меж, регламентовані низкою нормативно-правових документів, як-от Шенгенська угода (1985), ЄСА (1986), Конвенція про імплементацію Шенгенської угоди (1990), Амстердамський договір (1997), Шенгенський кодекс про кордони (2006, оновлений 2016 р.), регламенти Frontex та ін. З поглибленням європейської інтеграції відбувається геополітичне переосмислення та концептуалізація ідеї відкритих кордонів у Європі, тобто її теоретичне обґрунтування й поступове практичне втілення в рамках Шенгенської угоди та подальшої інтеграції в *acquis* ЄС.

Практичним викликом для розробленої моделі відкритих кордонів стали геополітичні трансформації та конфлікти в різних регіонах (пострадянському просторі, Близькому Сході та Північній Африці), що загострили питання європейської безпеки. Насамперед на правовий режим внутрішніх і зовнішніх кордонів значною мірою вплинуло розширення ЄС, зокрема на схід у 2004 р. та 2007 р. Через збільшення довжини внутрішніх кордонів, зміну протяжності й конфігурації лінії зовнішніх меж спостерігалось ускладнення їх охорони. Усе це потребувало значних ресурсів і тісної координації зусиль держав-членів для посилення контролю за перетином кордону. Водночас актуалізувалися безпекові виклики через міграцію, адже європейські цінності й очевидні переваги соціально-економічного розвитку інтегрованого простору зумовили наплив мігрантів із Балкан, Малої Азії та Північної Африки. Посилення міграційного тиску в період Арабської весни (2010–2012), що охопила Туніс, Єгипет, Лівію, Сирію та інші арабські країни, загострило проблеми контролю зовнішніх морських і сухопутних кордонів, а також виявило вразливість системи їх безпеки та показало різний рівень підготовки прикордонних служб окремих держав-членів. Тож перед ЄС постала потреба в посиленні контролю на східному та південно-східному фланзі, формуванні спільних механізмів управління міграцією та пошуку нових форм співпраці з третіми країнами.

Хоча окремі випадки перевантаження прикордонних систем фіксувалися й раніше, проте масові потоки біженців і нелегальних мігрантів унаслідок подій, пов'язаних з Арабською весною, фактично стали першим масштабним випробуванням для політики

відкритих кордонів і перевіркою держав ЄС щодо готовності забезпечувати прикордонну безпеку та швидко реагувати на кризові ситуації. Тоді в Шенгенському просторі тимчасово відновили перевірки, зокрема на початку 2011 р. на кордоні Франції з Італією. Ці події спонукали до перегляду Шенгенського кодексу та посилення механізмів оцінювання й моніторингу. Відтоді активізувалися дискусії про обмеження відкритості кордонів з акцентом на збереженні мобільності, але не на втраті контролю.

Міграційна криза 2015–2016 рр. стала не лише серйозним викликом для європейських кордонів, а й своєрідним лакмусовим папірцем для перевірки життєздатності ідеї відкритих кордонів у Європі. Значне зростання кількості біженців і мігрантів, переважно з Близького Сходу та Північної Африки, викликало велике навантаження на приймаючі країни, підвищення ксенофобських настроїв у суспільствах та зміцнення правопопулістських політичних сил, зокрема в Угорщині, Польщі та Чехії. Основними напрямками міграційних потоків до Європи стали такі маршрути: Східносередземноморський (пролягав через Туреччину до Греції), Центральносередземноморський (через Лівію до Італії) та Західнобалканський (через Сербію, Угорщину, Словенію і далі на північ Європи) [4].

Найуразливішими виявилися країни на зовнішньому кордоні Шенгенської зони, зокрема Італія, Греція, Іспанія, а також держави Центральної та Східної Європи, які стали ключовими пунктами транзиту біженців до Західної Європи. Вони зіткнулися з надмірним навантаженням на прикордонну інфраструктуру та систему надання притулку. За даними Європейського агентства прикордонної і берегової охорони Frontex, яке безпосередньо відповідає за безпеку зовнішніх кордонів Європейського Союзу, у 2015 р. було зафіксовано понад 1,8 млн випадків незаконного перетину кордону з ЄС. Цей показник у шість разів перевищив рівень 2014 р. і став найвищим із часу започаткування систематичних спостережень у 2007 р. [5].

Отже, міграційна криза 2015–2016 рр. стала визначальним чинником, що зумовив глибоке переосмислення ідеї відкритих кордонів як одного з ключових принципів європейської інтеграції. Тож на рівні Європейського Союзу й окремих держав було ініційовано низку механізмів, спрямованих на зміцнення зовнішніх кордонів і захист національного суверенітету.

Зокрема, Європейський Союз на наднаціональному рівні запровадив квотний механізм розподілу біженців, що розглядався не лише як прояв солідарності держав-членів, а і як засіб зменшення навантаження на зовнішні кордони та збереження їхньої функціональної спроможності. У зв'язку із цим 22 вересня 2015 р. Рада ЄС ухвалила рішення про запровадження тимчасових заходів у сфері міжнародного захисту на користь Італії та Греції [6]. Це стало поворотним моментом у розвитку міграційної політики ЄС, адже йшлося про справедливий розподіл шукачів притулку між державами-членами, щоб запобігти концентрації заяв про надання притулку в кількох країнах та сприяти більш збалансованому підходу до управління міграцією та кордонами.

Формально таке рішення мало посилити спільну відповідальність і взаємну підтримку держав – членів Європейського Союзу й полегшити тиск на Грецію та Італію, які приймали біженців першими. Однак на практиці це спричинило глибоку політичну кризу через відкриту незгоду деяких країн – членів ЄС із запропонованим механізмом. Переважна більшість держав Західної Європи прихильно ставилися до розподілу квот, тоді як Польща, Угорщина, Чехія та Словаччина фактично відмовилися його виконувати, аргументуючи, що кількість біженців кожна держава – член ЄС має контролювати самостійно [7].

Запровадження обов'язкових квот на розподіл мігрантів у 2015 р. вперше виявило глибокі розбіжності в підходах до міграційної політики та до самої ідеї відкритих кордонів

у Європі. Несприйняття квотного механізму врегулювання міграційної кризи кількома країнами проілюструвало брак консолідації та взаємної довіри в межах Шенгенського простору та стимулювало низку односторонніх рішень, спрямованих на посилення прикордонного контролю. У підсумку введення квот не лише зміцнило солідарності між країнами ЄС, а й поставило під загрозу принцип вільного пересування як одну із засадничих цінностей Європейського Союзу.

Водночас із заходами, ініційованими на наднаціональному рівні, окремі держави, реагуючи на зростаючий міграційний тиск, вдалися до самостійних рішень. Починаючи з вересня 2015 р., такі країни, як Німеччина, Австрія, Швеція, Словенія, Франція, Угорщина, Норвегія, Данія та Бельгія, скористалися передбаченими Шенгенським кодексом про кордони положеннями щодо тимчасового відновлення прикордонного контролю на внутрішніх межах [8]. У низці випадків їхня дія продовжувалася протягом кількох років, що фактично призвело до часткового згортання режиму вільного пересування всередині Шенгенської зони.

Окрім запровадження тимчасового прикордонного контролю в межах Шенгенського простору, міграційна криза 2015–2016 рр. стимулювала безпрецедентне повернення до практики встановлення укріплень на окремих відтинках кордонів європейських держав. Наприклад, у 2015–2017 рр. Угорщина для протидії потоку нелегальних мігрантів на кордоні із Сербією спорудила загорожу висотою 4 м загальною протяжністю 158 км. Цей «розумний» кордон захищений колючим дротом, обладнаний сенсорами руху, відеокамерами нічного бачення та ін. Його охороняють Збройні сили Угорщини разом із поліцією. Подібні укріплення Словенія спорудила на кордоні із Хорватією. Однак, на відміну від Сербії, ці дві країни – члени ЄС, а Словенія на той час уже входила до Шенгенської зони. Тож високі огорожі, які мали би регулювати наплив мігрантів із Близького Сходу, фактично відновили кордони всередині Євросоюзу. Австрія у 2015 р. звела паркан на кордоні зі Словенією, а у 2016 р. добудувала такий же на перевалі Бреннер для обмеження міграційних потоків з Італії [9]. Ці заходи офіційного Відня розкритикувала Європейська комісія, оскільки всі три держави входять до Шенгенського простору. До подібних практик вдавалися також Греція, Болгарія, Північна Македонія (тоді ще Македонія) та ін.

Такі кроки окремих держав набули особливо символічного значення з огляду на той факт, що після падіння Берлінського муру та «залізної завіси» фізичні бар'єри на кордонах європейських держав вважали рудиментом минулого. Відновлення обмежень поставило під сумнів фундаментальну ідею простору без внутрішніх кордонів, засновану на довірі та спільній відповідальності. Отже, політика відкритих кордонів виявилася вразливою у кризових умовах, що потребувало впровадження нових механізмів контролю, а також посилення інституційної спроможності ЄС. У цьому контексті було ініційовано реформування Агентства Frontex. У 2016 р. на підставі відповідного Регламенту Європейського парламенту та Ради ЄС створено Європейське Агентство з прикордонної та берегової охорони з розширеними повноваженнями, додатковими ресурсами та інструментами для координації прикордонного менеджменту. Основною новацією стало впровадження спільної відповідальності Агентства і національних органів влади держав-членів за управління зовнішніми кордонами. У підсумку це сприяло посиленню контролю та поступовому ускладненню доступу до території Європейського Союзу з боку третіх країн.

Таким чином, міграційна криза 2015–2016 рр. виявилася ключовим випробуванням для ідеї відкритих кордонів у Європі, адже на практиці засвідчила обмеженість практичної реалізації принципу свободи пересування в умовах спільної відповідальності та недостатньої солідарності між державами-членами. Аналізуючи її наслідки, Л Караманіду

та Б. Каспарек зазначають, що запровадження прикордонного контролю для протидії винятковим загрозам відповідно до положень Шенгенського кодексу змістило акцент від раціоналізації «виключних загроз» до ризик-орієнтованого підходу, що нормалізує продовження контролю внутрішніх кордонів і суперечить принципу вільного пересування [10].

Пандемія COVID-19, навпаки, спричинила згорання різних форм міжнародної мобільності, зумовивши різке скорочення як легальної, так і нелегальної міграції [11]. Проте вона значною мірою прискорила процеси ребордерингу внутрішніх кордонів, які зародилися під впливом міграційної кризи 2015–2016 рр. Зарубіжні дослідники в наукових публікаціях широко використовують термін «ребордеринг» для означення процесу відновлення контролю або укріплення кордонів у відповідь на нові виклики, особливо міграційні й безпекові, після періоду послаблення режиму кордонів, демонтажу або відкритості [12].

Це виявилось безпрецедентним поворотним моментом у політиці відкритих кордонів, адже низка держав Шенгенської зони тимчасово відновили контрольні заходи на внутрішніх кордонах через епідеміологічну ситуацію. Незважаючи на те що Шенгенською угодою передбачена можливість тимчасового контролю лише на 30 днів з продовженням до 6 місяців, контрольні заходи на деяких ділянках внутрішніх кордонів діяли тривалий час, подекуди кілька років. Наприклад, Франція, Німеччина, Данія, Австрія та Угорщина залишали частковий контроль на кордонах до 2022 р., часто поєднуючи пандемічні та міграційні аргументи [13].

Наступним відчутним викликом для режиму кордонів у Європі стала криза 2021 р., спричинена організованим транзитом через Білорусь великої кількості нелегальних мігрантів із країн Близького Сходу та Північної Африки, які намагалися незаконно масово проникнути на територію ЄС. Кризова ситуація на білорусько-польському та білорусько-литовському кордоні засвідчила зміну характеру загроз, оскільки Білорусь – держава Східного партнерства – використала міграційні потоки як інструмент гібридного впливу на прикордонну безпеку Литви, Латвії та Польщі, щоб дестабілізувати Євросоюз. За даними Європейського агентства прикордонної та берегової охорони Frontex, у 2021 р. кількість виявлених незаконних перетинів кордону сягнула майже 200 тис., що стало найвищим показником з 2017 р. [14]. Пізніше, у 2023 р., режим Лукашенка неодноразово використовував нелегальних мігрантів для політичного тиску на ЄС.

У відповідь на загострення ситуації Європейський Союз вжив низку заходів, спрямованих на ефективніше управління зовнішніми кордонами. Зокрема, Рада ЄС у Декларації від 30 липня 2021 р. засудила використання з боку Білорусі осіб, що потребують допомоги, як інструменту політичного тиску та заявила про готовність оперативно реагувати, застосовуючи дипломатичні й санкційні механізми. До документа приєдналися країни-кандидати на вступ у ЄС, а саме Північна Македонія, Чорногорія, Сербія та Албанія, держави ЄАВТ – Ісландія, Ліхтенштейн та Норвегія, а також Україна та Грузія [15].

У практичній площині з метою обмеження міграції 9 листопада 2021 р. Рада Європейського Союзу офіційно ухвалила рішення про часткове призупинення дії Угоди про спрощення візового режиму між ЄС та Білоруссю. Водночас 15 листопада Рада міністрів закордонних справ ЄС затвердила новий пакет санкцій проти Білорусі. Європейська комісія надала фінансову підтримку прикордонним державам-членам – Литві, Латвії та Польщі. Зокрема, Литва отримала 36,7 млн євро на вдосконалення процедур надання притулку та поліпшення умов прийому, з особливим акцентом на забезпечення потреб вразливих категорій осіб. Окрім того, на управління кордонами трьох зазначених країн було спрямовано додатково 200 млн євро. Комісія також передбачила до 3,5 млн євро на підтримку добровільного повернення мігрантів з Білорусі до країн походження [16]. Для посилення охорони

кордонів з Білоруссю Агентство Frontex скерувало місію прикордонників до Литви та Латвії, а також надало технічну допомогу, інфраструктурну підтримку, персонал для ідентифікації і контролю пересування осіб.

Держави – члени ЄС, зокрема Польща, Литва та Латвія, почали активно зводити укріплення уздовж своїх кордонів із Білоруссю. Хоча це не було новим явищем у практиці захисту європейських кордонів (подібні дії вчинялися раніше, зокрема Угорщиною у 2015 р.), їхнє поширення після 2021 р. вказує на зростання недовіри до ефективності спільних механізмів прикордонного контролю та моніторингу. Така тенденція спостерігається й надалі, адже все більше держав вдаються до одностороннього посилення та розбудови прикордонної інфраструктури. Ця практика ще раз продемонструвала вразливість відкритих кордонів у Європі в умовах зростаючих гібридних загроз, а також підкреслила неспроможність забезпечити належний рівень їх захисту в кризових ситуаціях.

За останні десятиліття не лише в Європі, але й у світі збільшилася кількість прикордонних стін і огорож. У період між 2014 та 2022 рр. загальна довжина фізичних бар'єрів на зовнішніх кордонах Європейського Союзу та в межах Шенгенської зони зросла з 315 до 2048 км [9, с. 1].

У геополітичному контексті своєрідним тестом для політики відкритості кордонів у Європі стало повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р., що спричинило наймасштабнішу хвилю переміщення мігрантів із часів Другої світової війни. Мільйони біженців, переважно жінки й діти, перетнули кордони ЄС, що створило безпрецедентне навантаження на прикордонні держави – насамперед Польщу, Румунію, Угорщину та Словаччину. Демонструючи надзвичайну підтримку громадян України, Європейський Союз уперше в історії активував Директиву 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, що забезпечила українським біженцям широкий обсяг прав, включно з доступом до ринку праці, освітніх і медичних послуг, а також соціального захисту без обов'язкового проходження стандартної процедури надання притулку [17].

Утім, протягом 2022–2025 рр. міграційний тиск із країн Близького Сходу, Африки та Південної Азії не зменшився. Потік осіб, які шукають притулку, через Середземне море та Західні Балкани залишається стабільно високим. Унаслідок цього зростає навантаження на прикордонні служби й органи міграційного контролю в окремих державах-членах. У цьому контексті почала формуватися диференційована міграційна політика: українці, які отримали статус тимчасового захисту, були прийняті на значно сприятливіших умовах порівняно із шукачами притулку з інших країн, для яких зберігалася складна, тривала та часто репресивна процедура розгляду заяв. Такий асиметричний підхід викликав дискусії щодо принципів рівного ставлення, дискримінації за країною походження та подвійних стандартів як у спільній міграційній політиці ЄС, так і у відкритості кордонів. Адже біженці з України вважаються «своїми» і для них кордони залишаються відкритими. Натомість для мігрантів з інших країн, зокрема Афганістану, Сирії, Туреччини, Іраку та ін., які сприймаються як «небажані», кордони частково закриті та діє політика стримування, повернення та відмов. Це спонукало до суспільно-політичного дискурсу щодо розриву між декларативними цінностями ЄС та геополітичною реальністю.

Реагуючи на геополітичні загрози та міграційні виклики, ЄС переглянув фінансові пріоритети, що відобразилося у зміні підходів до фінансування проєктів, спрямованих на посилення прикордонної інфраструктури й управління кордонами. На цей час Європейський Союз, окрім виділення коштів на прикордонну інфраструктуру, співфінансує побудову нових укріплень на зовнішніх кордонах, що до 2022 р. вважалося неприйнятним. Раніше Європейська комісія неодноразово виступала проти використання коштів ЄС

на спорудження вздовж зовнішніх кордонів парканів, оскільки не вважала їх найкращим інструментом ефективного управління кордоном.

Через 40 років після ухвалення Шенгенської угоди міністри внутрішніх справ держав – учасниць Шенгенської зони у червні 2025 р. підписали спільну декларацію, у якій підкреслили важливість Шенгену та збереження основоположних принципів свободи пересування для європейської співпраці й інтеграції, а відновлення контролю на внутрішніх кордонах залишається винятковим заходом в умовах геополітичної нестабільності [18].

Висновки. Отже, у другій половині ХХ ст. в умовах євроінтеграції потреба у створенні спільного внутрішнього ринку для розвитку взаємовигідного економічного співробітництва фактично виявилася рушієм поступового нівелювання бар'єрної функції кордонів, а згодом зародження та втілення ідеї «Європи без кордонів». У геополітичному вимірі це означало формування нової європейської ідентичності, відмову від історичних поділів і стереотипів, створення простору свободи, безпеки та справедливості. У Європейських Співтовариствах державні кордони вже не сприймалися суто як лінії поділу й розмежування, а стали умовними межами у спільному просторі, набувши значення інтеграційних інструментів.

Міграційні кризи 2015–2016 рр. та 2021 р., а також гібридні загрози, пов'язані з повномасштабним вторгненням Росії в Україну 2022 р., зумовили геополітичне переосмислення ролі та функцій кордонів у Європі. Реагуючи на нові виклики, окремі європейські держави, наприклад Німеччина, Франція та Австрія, в односторонньому порядку відновили перевірки на внутрішніх кордонах, а Фінляндія, країни Балтії та Польща споруджують стіни та паркани на зовнішніх кордонах, відгороджуючись від недоброзичливих сусідів (Росії, Білорусі). Загальна довжина прикордонних огорож на внутрішніх і зовнішніх кордонах стрімко зростає. Таке застосування практики ребордерингу свідчить про перехід від відкритих до тимчасово контрольованих кордонів. Це не заперечує самої ідеї «Європи без кордонів», проте потребує її адаптації до нових геополітичних загроз на основі застосування новітнього підходу ЄС, що поєднує стратегії спільної безпеки й мобільності, зважаючи на плюралізм інтересів держав-членів.

Перспективи подальших досліджень передбачають аналіз реальних і потенційних загроз, що впливатимуть на безпечне функціонування та відкритість кордонів у Європі в умовах динамічних геополітичних і соціально-економічних трансформацій.

Список використаної літератури

1. Single European Act. Official Journal of the European Communities. Luxembourg, 1987. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11986U/TXT>.
2. Treaty of Maastricht on European Union. EUR-Lex. Access to European Union law. 1992. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/treaty-of-maastricht-on-european-union.html>.
3. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community. EUR-Lex. Access to European Union law. 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign/eng>.
4. Migration flows: Eastern, Central and Western routes. European Council. Council of the European Union. 2025. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/migration-flows-to-europe/>.
5. Risk Analysis for 2016. Frontex. 2016. URL: https://www.frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annual_Risk_Analysis_2016.pdf.
6. Council Decision (EU) 2015/1601 of 22 September 2015 establishing provisional measures in the area of international protection for the benefit of Italy and Greece. Document 32015D1601. 2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2015/1601/oj/eng>.

7. Four EU members refuse migrant quotas. 2015. URL: <https://www.dw.com/en/four-eu-states-refuse-migrant-quotas-amid-biggest-challenge-in-unions-history/a-18708760>.
8. Somer M. Schengen and internal border controls. European Policy Centre. 2019. URL: https://wms.flexious.be/editor/plugins/imagemanager/content/2140/publications/9_Schengen_ad_internal_border_controls.pdf.
9. Dumbrava C. Walls and fences at EU borders EPRS. European Parliamentary Research Service. 2022. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733692/EPRS_BRI\(2022\)733692_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/733692/EPRS_BRI(2022)733692_EN.pdf).
10. Karamanidou L., Kasperek B. From Exceptional Threats to Normalized Risks: Border Controls in the Schengen Area and the Governance of Secondary Movements of Migration. *Journal of Borderlands Studies*. 2020. Vol. 37. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/08865655.2020.1824680>.
11. Carrera S., Stefan M., Luk N. C. EU Borders and Their Controls: Preventing Irregular Migration in the Age of COVID-19? *Journal of European Integration*. 2022. Vol. 44 (6). P. 809–826. <https://doi.org/10.1080/07036337.2022.2091975>.
12. Schimmelfennig F. Rebordering Europe: external boundaries and integration in the European Union. *Journal of European Public Policy*. 2021. Vol. 28. P. 311–330. URL: <https://doi.org/10.1080/13501763.2021.1881589>.
13. Peers S. Restoring the Borderless Schengen Area: Mission Impossible? European Policy Analysis, May 2024. URL: https://sieps.se/media/4y1fst2h/2024_12epa.pdf.
14. European Border and Coast Guard Agency. EU external borders in 2021: Arrivals above pre-pandemic levels. Frontex. January 11, 2022. URL: <https://frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/eu-external-borders-in-2021-arrivals-above-pre-pandemic-levels-CxVMNN>.
15. Belarus: Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the instrumentalisation of migrants and refugees by the regime. Council of the EU [Press release]. November 10, 2021. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/07/30/belarus-declaration-of-the-high-representative-on-behalf-of-the-eu-on-the-instrumentalisation-of-migrants-and-refugees-by-the-regime/pdf/>.
16. EU proposes blacklisting of transport operators involved in facilitating the smuggling or trafficking of people. European Commission [Press release]. November 23, 2021. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_6187?msdyntrid=tdCvSlopOUQ8yRk5gM5svyUBkbKfKrUVH83MUt6kC1I.
17. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. EUR-Lex, 2001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj/eng>.
18. 40 Years and Beyond – Schengen Declaration – A Joint Commitment to Freedom, Security and Justice. Council of the European Union, 10068/25. June 12, 2025. Brussels. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/gjrnbywx/st10068en25.pdf>.

GEOPOLITICAL RECONSIDERATION OF THE IDEA OF OPEN BORDERS IN EUROPE IN THE CONTEXT OF MIGRATION CHALLENGES

Oleksandra Feduń

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International Relations,
Department of European and Regional Studies
Sichovykh Striltsiv str., 19, 79000, Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-3182-0725>*

Nataliia Papish

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of International Relations,
Department of European and Regional Studies
Sichovykh Striltsiv str., 19, 79000, Lviv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0003-4738-6580>*

The article examines the geopolitical aspects of the emergence and conceptualization of the idea “Europe without borders” through the prism of changing political and legal approaches to their role and functions in the second half of the 20th century. The formation of a new paradigm of borders was conditioned by the shift from their traditional understanding as instruments of division and protection towards an adaptive interpretation as zones of cooperation, mobility and mutual trust among states. The openness of borders became a functional necessity for deepening economic integration. With the development of European integration, the abstract notion of free movement without barriers evolved into a well-grounded concept of open borders, initially implemented within the Schengen Agreement and subsequently integrated into the law and policy of the European Union. Significant differences between the EU’s internal and external borders were officially enshrined in several legal documents, which established a dual regime for their functioning, consisting of freedom of movement within the EU and shared responsibility for the protection of external frontiers. Based on a critical analysis, the article examines the migration challenges that became acute following the largest wave of EU enlargement to the East. The reintroduction of previously abolished checks within the Schengen area was first triggered by massive flows of refugees and illegal migrants following the events of the Arab Spring in 2011. Since then, debates on restricting border openness have intensified with the emphasis on maintaining mobility without losing control. The further intensification of migratory pressures as a result of the 2015–2016 crises, the events of 2021, and the Russian–Ukrainian war of 2022 led to internal disputes and the weakening of mutual trust within the EU. Temporary internal border checks within the Schengen zone have become more frequent and prolonged, while physical barriers were erected on certain border sections, signaling a return to the barrier function of borders after a period of liberalization and openness. To conclude, new geopolitical challenges to European security driven by migration crises have accelerated processes of re-bordering within the European space and led to a shift in rhetoric from “Europe without borders” to Europe with controlled borders.

Key words: borders, barriers, migration, European Union, integration, Schengen area.

Дата першого надходження статті до видання: 22.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 19.05.2026